

ЗНАННЯ
ВИСВІТЛЮЄ
ІСТИНУ

Віталій ГРИЩЕНКО,
орнітолог

Малюнок Володимира Снігиря.

НЕЗМІННИМИ ГЕРОЯМИ народних легенд, казок, повір'їв виступають тварини. Вони ж є «персонажами» численних забобонів. Чи не найбільше їх пов'язано з птахами, які своїм незвичним виглядом і таємничим нічним способом життя здавна привертали увагу людини, — совами. Ще стародавні єгиптяни вважали сову символом потойбічного світу, смерті. Згадується вона як «нечистий птах» у давніх вірменських легендах та Біблії. Цікаве повір'я донесли до нас історики античних часів: у 216 році до нашої ери поразка римлян при Каннах від армії Ганнібала була наликана совами, які кричали всю ніч. Стародавні слов'яни також наділяли сову зловісними рисами.

Втім, ставлення до сов за всіх часів було двоїтим. З одного боку, сова була уособленням мудрості. У багатьох казках сови виступають порадиниками, провісниками, носіями надзвичайних знань. Згадаймо хоча б, що найвищою нагородою членам «Клубу знавців» популярної передачі «Що? Де? Коли?» є Кришталева Сова. Чому так — зрозуміти неважко. Сова має велику голову і незвичайно великі очі, до того ж задумливий, «осмислений» погляд...

З іншого боку, сова у багатьох народів — супутник нечистої сили, провісник нещастя. Для того, щоб розвінчати забобони, роз'яснити людям їх нісенітність, греба перш за все розібратися, звідки вони виникли, на чому тримаються. Давайте спробуємо зробити це щодо сов.

Чому сову стали пов'язувати з чортами, відьмами та іншими представниками «нечистого» відомства? У неї нічний, потаємний спосіб життя. А ніч — пора темних сил. Завдяки м'якому оперенню політ сови безшумний, вона ковзає серед нічних тіней, мов привид. Голос більшості сов може назвати милозвучним хіба що затятий любитель птахів або нічної романтики. Крім звичайного «пугу-гу-у», яке можна почути весняної ночі від сірої неяситі, вона може видавати ще досить

широку гаму звуків — від «сміху», коша-чого нявчання до лячного стогону. Одного разу в березні, йдучи вздовж узлісся в Канівському заповіднику, я почув досить виразне нявчання. Що може робити кіт серед ночі на дереві, та ще й у засніженому лісі? Аж ось нявчання почулося в іншому місці. Що за мана? Кіт літає? Лише через кілька хвилин зрозумів, що це кричить неясить. Як тут не згадати, що за народними легендами відьма могла перевтілюватися у чорну кішку! А тут ще й виходило, що кішка перекинулася у сову. Варто з таким здибатись забобонній людині, як із покоління в покоління піде переказ про «достовірну» зустріч з відьмою в нічному лісі.

Ще більше жаху може нагнати пугач. У шлюбний період від нього можна почути крик, що нагадує моторошний регіт. Досить його почути серед приишколого лісового мороку, як навіть переконаний атеїст згадає розповіді про лісовика. «Голос пугача — одне з чудес ночі. За силою, глибиною і справляваним ним у нічному лісі враженням немає рівного йому звуку», — пише відомий ленинградський зоолог Ю. Б. Пукінський. Справді, крики пугача вражають не тільки людей, а й тварин. Ученим нерідко доводилось чути, як у відповідь на його голос починали вити вовки, шакали та інші звірі. Втім, читачу, ви можете вільно йти вночі до лісу, не боячись злякатися цих «лісових духів». Зустріти у нас зараз пугача не легше, ніж здибати воза на Хрещатику. Птах занесений до Червоної книги УРСР.

Міг відіграти важливу роль у пов'язанні сов з «нечистою силою» і такий момент. Сіра неясить та хатній сич пристосувалися жити у людських будівлях — на горищах та димоходах. Звичайно, на перших етапах «освоєння» житла вони влаштовували гнізда у поодиноких хатинках серед лісу. А ті, хто в них жив у той час, — знахарі, ворожбити — самі викликали забобонний жах.

Сприяття утвердженню цих поглядів могли деякі деталі зовнішнього вигляду та поведінки сов. У них, на відміну від більшості птахів, обидва ока спрямовані вперед. Навколо них добре помітно так званий лицьовий диск з пір'я. Все це пов'язано з полюванням сов уночі на дрібних тварин. Нерухомий, та ще й не схожий на пташиний, погляд великих очей ніби пронизує наскрізь. Кому пощастило близько спостерігати за життям сов, міг побачити досить цікаве явище. Для того, щоб краще виявити місцезнаходження здобичі на слух, сова змінює положення вух відносно джерела звуку. Мов індійська танцівниця, при нерухомому тулубі птах відхиляє голову вправо-вліво, втягує її в «плечі» або витягує шию. У вечірніх сутінках така сова скидається на якогось казкового гномика, який робить вправи на гілці.

Сов вважають також містично пов'язаними з потойбічним світом, провісниками смерті. Ще з часів Київської Русі походить повір'я: якщо у вікно вдариться сова, невдовзі або дім згорить, або помре його господар. Цей забобон пов'язаний перш за все з хатнім сичем. Марновірну людину лякає його крик «хававав», у якому недовго вчути й «поховав». От вам і провісник смерті! Схоже повір'я є у Норвегії, де подібним віщуном лиха вважають сіру неясить. Її крик нагадує норвезькі слова «кодягнісь у біле», тобто в саван. Забобонний жах викликає навіть сама поява сови на подвір'ї.

Походження згаданого вище повір'я пояснюється досить просто. Хатній сич, як видно уже з його назви, полюбляє селитись у людських оселях. Біля них він і полює. Значну частину його живлення становлять великі нічні комахи, яких сич ловить на льоту. Біля постелі тяжкохворої людини допізна горіло світло. Воно, звичайно, приваблювало до вікна нічних метеликів та жуків. На них і полював сич, тримаючись біля будинку хворого. Міг засліплений світлом птах невдало повернутись і сам стукнутися в шибку. Слід врахувати, що це повір'я з'явилося за часів, коли найвищими авторитетами у медицині були сільський знахар та баба-ворожка. Зрозуміло, хворий у хаті, біля якої ловив комах сич, нерідко помирав, підтверджуючи «передбачення». Та чи можна винуватити в тому птаха? Це повір'я поширилося на інших сов, тим більше, що для багатьох людей всі вони були «на одне лице».

«Ворог мого ворога — мій друг», — говорить народна мудрість. Повною мірою це стосується сов. Основа їх живлення — мишовидні гризуни і великі нічні комахи — шкідники сільського господарства. Чому ж ми упродовж віків платимо вірним друзям і помічникам

Пугач.

хлібороба чорною невдячністю? Із шкільного підручника зоології ви, мабуть, пам'ятаєте хрестоматійну тезу про те, що одна неясить за рік знищує близько тисячі мишей, зберігаючи тим самим тонну хліба. Справді, сови надзвичайно пажерливі. Вага їхньої їжі (у різних видів) становить від 7 до 19 відсотків ваги тіла. Людина вагою 75 кілограмів з таким апетитом повинна була б з'їдати щодня від 5 до 14 кілограмів харчів! Одного разу в шлунку забитого пугача знайшли рештки більш як сорока мишей і полівок. Отже, недарма сов називають «пернатими кішками».

Тривалий час «на лаві підсудних» знаходився пугач. Його звинувачували у тяжких збитках мисливському господарству. За знищення птаха деякий час виплачували навіть премії. Нині пугача повністю реабілітовано. Вчені довели, що до 80 процентів його раціону становлять мишовидні гризуни. Крім того, як уже зазначалося, пугач став настільки рідкісним, що про шкоду мисливським тваринам говорити просто не доводиться.

Чисельність сов за останні десятиліття значно скоротилась. Виною тому і вирубування старих лісів, і зловживання отрутохімікатами, і забобони. Справді, треба бути неабияким любителем природи, щоб привітати поселення сови у себе на горищі! Більшість видів сов може добре пристосовуватись до життя у зміненому людиною ландшафті. Добрий приклад тому — сіра неясить, хатній сич, сипуха — птахи, які влаштовують гнізда не лише в дуплах, а й у людських будівлях. Важливо тільки, щоб люди всіляко допомагали їм вижити, а головне — забули безглузді забобони і припинили переслідування сов.

Крик сови став своєрідним символом ночі. І якщо ми хочемо, щоб ніч і для наших нащадків не втратила своєї чарівності і таємничості, треба всіляко оберігати цих пернатих.